

Milli Mücadele Dönemi Türk-Fransız İlişkileri

Ömer Budak*

Özet

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı ve daha sonra da Milli Mücadele döneminde mücadele ettiği devletlerden biri de Fransa'dır. Osmanlı toprakları üzerinde geniş çıkarları bulunan Fransa, Mondros Ateşkes Antlaşmasının ardından Anadolu'nun bazı bölgelerini işgal etmiştir. Ancak Türk Milli Mücadelesinin gücü Fransa'yı yıpratmış ve 1920 yılı ilkbaharından itibaren Fransa'nın Türkiye politikası değişmiştir. Sakarya Savaşı'nın ardından TBMM Hükümetiyle Ankara Anlaşması'nı imzalayan Fransa, bu antlaşma neticesinde Anadolu'dan çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Fransa'nın Milli Çıkarları, Türk-Fransız İlişkileri, Ankara Antlaşması

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, sadece I. Dünya Savaşını bitiren bir ateşkes antlaşması olarak kalmamış, aynı zamanda da Osmanlı Devleti'ni fiili olarak tarih sahnesinden silmiştir. Zira bu mütareke, "Şark Meselesi"nin halli ve Osmanlı Devletinin ölümü anlamına "Sevr Barış Antlaşması"nın (10 Ağustos 1920) temelini teşkil etmekte olup¹; bu ateşkesle Devlet-i Aliyye'nin bütün hâkimiyet hakları ve göstergeleri elinden alınmış ve İtilaf Devletleri, anlaşma maddelerinin hükümlerine dayanarak Osmanlı topraklarını işgal etmişlerdir.²

Kasım ayının hemen ilk günlerinden itibaren başlayan işgallerin varacağı netice, 13 Kasım tarihine gelindiğinde belli olmuştur. İstanbul hükümeti matbuat yoluyla "şerefli bir ateşkes"(!) imzalandığı yönündeki telkinlerle kamuoyunu oyalarken, bu tarihte yani 13 Kasım'da İstanbul İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilmiş ve böylece Türk milletini içerisine düştüğü felaketten kurtarması beklenen tek meşru otorite olan Osmanlı Saltanatı, işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir. Bu işgale karşı çıkma dirayetini gösteremediği gibi, Türk milletini bekleyen felakete adeta razı bir tavır sergileyen Padişah' tan ümit kesilince de, artık "Türk milleti kendi istiklalini kurtarmak için gereken azmi gösterme ve karar verme yükümlülüğünü kendi eline almıştır." Hemen her yerde gayr-i Türk ve gayr-i Müslim azınlıkların müthiş sevinç gösterileriyle karşılanan işgal kuvvetleri ise, bu coğrafyadaki Türk hâkimiyetini sona erdirmeye kararlı olduklarını açıkça göstermekte; İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri kumandanı Fransız Franchet d'Espéy, yerli Rumların hediyesi olan beyaz atı ile İs-

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Şark Meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz, Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", *Türkiye'nin Sorunları Semp.(Dün-Bugün-Yarın)*, T.T.K. Yay. Ankara, 1992, s:59 vd.

² *Türk İstiklal Harbi I- Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.52 vd.

tanbul'u gezerken hem Fatih'e nazire yapmakta hem de bu düşünceyi en belirgin şekilde sergilemektedir.³

Ancak "*felaketin coşkun bir nehir gibi Türkiye'nin üzerine aktığı*" bu ortamda, işgalcilerin hesaba katmadığı bir gerçek vardır. Bu gerçek; Yıldırım Orduları Kumandanlığı görevinin bitmesi üzerine 13 Kasım'da, yani işgal günü olan o "Kara Gün"de⁴ İstanbul'a gelen Mustafa Kemal'in, bu manzara karşısında haykırdığı; "*Geldikleri gibi giderler.*" inancı; yine aynı manzaraya karşı Kazım Karabekir'in dile getirdiği; "*Tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmalı.*" kararlılığı⁵ ve Süleyman Nazif'in destanlaştırdığı; "*Dedem koynunda yattıkça benimsin ey güzel toprak / Neler yapmış bu millet en yakın tarihine dön bir bak.*" gerçeğidir. Nitekim Türk milletinin göğsünde ve yumruklarında sıkılan millî kin ve nefret günden güne büyümekte, yorgunluk ve bıkkınlık içerisinde harap ve bitap düşmüş gözleri Türk milletini bir defa daha böylesine dar bir geçitten geçirecek büyük önderini beklemektedir.⁶

Bu arada ilk işgallerin hemen ardından Türk milletinin tepkisini gösteren Müdafaa-i Hukuk hareketleri görülmüştür. Ancak bunlar ilk başlarda kitlesel bir hareket ölçüsüne kavuşmamış, bütün milleti ayağa kaldıramamıştır. Nihayet 15 Mayıs tarihli İzmir işgali, millî öfkenin önünde durulmaz bir sel gibi patladığı hadise olmuştur. Bu son işgalden sonra, millet aradığı büyük kurtarıcıyı daha büyük bir heyecanla beklemeye başlamıştır. Gerçi bazıları M. Kemal'in "*bütün yenikler içerisinde tek muzaffer kumandan*" sıfatıyla prestijini ve karizmasını kullanarak bu görevi üstleneceğini sezmekte ve bilmektedir ama henüz İzmir kıvılcımını büyük bir ateş haline getirecek bir hareketi olmamıştır. Nihayet 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktığı ve ardından 22 Haziran'da Amasya Tamimi ile Kurtuluş Savaşını başlattığı haberi, bütün memleket sevdalılarını O'nunla aynı yola ve O'nun arkasına sürüklemiştir. Beklenen lider gelmiş ve Türk milletini bu dar geçitten geçirmek için mücadeleye başlamıştır.

Türk Millî Mücadelesi, 1920 tarihinde Yunanlı yazar Moskopulos'un "*Bu yağmacı ve katiller milletinin Avrupa'da oturmaya hakkı yoktur. Cedlerinin yaşadıkları yere gitsinler*" sözleriyle beliren; "*Türkler defolup Asya'ya gitmelidirler. Yeni ve eski Türk idaresi bir kan ve ahlaksızlık idaresidir. Avrupa ve İstanbul bunlardan temizlenmelidir.*" amacıyla Türkiye'ye yönelen bir saldırıyı hezimete uğratmıştır. Atatürk'ün ifadesiyle "*Felaketin coşkun bir nehir gibi Türkiye'nin üzerine aktığı*" bir ortamda "*Şark Meselesinin Halli*" senaryosunu, o senaryoyu hazırlayanların başına çalmıştır. Zira bu mücadelenin felsefesi; her türlü hürriyet ve hakkı müdafaa, şeref ve haysiyeti müdafadır.

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1998, s.240.

⁴ Bu tabir, Süleyman Nazif'in yayınladığı zaman büyük heyecan yaratan "Kara Gün" şiirinden alınmıştır.

⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, Sadeleştiren: Faruk Özerengil, İstanbul, 1975, s.46.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Türk mitolojisinde yer alan Ergenekon Destanından esinlenerek, bu destanda Türkleri kapalı ülkeden kurtaran ve onlara önderlik eden Kurt'a izafeten Atatürk'e "Bozkurt" demektedir. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.III, İstanbul, 1995, s:522; Ayrıca, İngiliz yazar Amstrong da, Atatürk'ü anlattığı eserine "Green Wolf" yani Bozkurt adını vermiştir. b.k.z., Amstrong, *Bozkurt*, İstanbul, 1955.

Türk Milletinin, yukarıda kısaca özetlediğimiz milli mücadelesini verdiği devletlerden birisi de Fransa'dır. Çalışmamızda Osmanlı Devletinin son dönem dış politikası Türk Fransız ilişkilerinin genel seyri, Fransa'nın Türkiye üzerindeki çıkarlar hesapları ve Milli Mücadele dönemi Türk-Fransız ilişkileri ele alınacaktır.

TÜRK FRANSTZ İLİŞKİLERİN TARİHİ SEYRİ

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşında ve daha sonrada Milli Mücadele sırasında mücadele ettiği devletlerden biri de Fransa'dır. Bu devlet ile bilinen ilk diplomatik ve ekonomik ilişkiler 1536 yılında Kanuni Sultan Süleyman ve I. François arasında başlamıştır. Kanuni, Fransız kralı düşman Cherles-Quint'in elinden kurtarmış ve Fransa'ya kapitülasyon denen ekonomik, hukuki, kültürel ayrıcalıklar tanımıştır. Fransa bu ilişkilerden her zaman büyük yararlar sağlamakla beraber, sonraki yıllarda, bazen barışçı yollarla, bazen de batılı devletlerle birleşerek ve savaşa başvurarak Osmanlı devletinden daha fazla siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlar sağlama şeklinde sinsi ya da açıktan açığa bir politika izlemiştir.

Kanuni'nin başlattığı ve zamanla gelişen Fransa'ya "ihسانlarda bulunma" şeklindeki Türk politikasından Fransa her zaman çok kazançlı çıkmıştır.⁷ İmzalandığı günlerde bu anlaşma ekonomik hususiyeti yanında, ayrıca siyasi bir karaktere de sahipti. Kanuni Sultan Süleyman'ın yüksek diplomatik gayelerle yaptığı ali-cenabane hareket, Fransa'nın olduğu kadar Osmanlı'nın da menfaatindeydi. Bu anlaşma ile Fransa'ya tanınan imtiyazlar, Fransa'yı diğer Avrupa devletlerinden üstün mevkie yükseltip I. François'i Alman Kralı Şarlken'e karşı kalkındırma amacı taşıyordu.

Osmanlı-Fransız ilişkileri yakınçağ başlarında Campo Formio Barış Anlaşması (17 Ekim 1797) ile başlamış, Fransa ile Osmanlı Devleti sınır komşusu olmuş böylelikle Fransa ilerdeki bir bölüşmeye aktif olarak katılabilecek konuma ulaşmıştır.⁸ Avusturya ile Fransa arasında yapılan bu anlaşmayla Venedik Cumhuriyeti toprakları paylaşılmış, Fransa anlaşmanın 5. Maddesi uyarınca Yunan adalarıyla Arnavutluk ve Yunanistan'ın bitişik kıyılarındaki eski Venedik topraklarını ilhak etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel müttefiki Fransa onun komşusu olmuştu. Eski dostlukta bu darbeyi kaldıramazdı; çok geçmeden Mora dan endişeli raporlar gelmeye başladı.⁹

Fransa'nın teminatları Osmanlı Devleti'ni yatıştırmaya yetmedi ve yeni Rus elçisi General Tamara devrimci Fransa'nın tehlikelerine karşı sefeinin ikazlarını tekrarladığı zaman ona daha fazla kulak verildi. Ancak bu zamana kadar geçen sürede Osmanlı Devleti III. Selim döneminin hemen başlarında başlattığı denge siyaseti ile uluslar arası platformda Devlet-i Aliyyeyi yalnız bırakmamak politikasının ilk örneklerini 11 Temmuz 1789'da İsveç ile 30 Ocak

⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu* (1919-1922), Ankara, 1988, s.29.

⁸ Çataltepe Sipahi, *19.Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, İstanbul, 1997, s.59

⁹ Lewis, a.g.e., s.67.

1790'da Prusya ile anlaşmalar imzalayarak göstermişti.¹⁰ Şimdi ise aslında Kanuni Sultan Süleyman'dan beri dostu ve müttefiki olan Fransa'nın yeni rejimini tanımak ve elçisini resmen İstanbul'da göreve başlatmak niyetindeydi. Ancak III. Selim yine denge politikasıyla hareket ediyordu. Yeni Fransız Devleti'ni tanımakla diğer büyük Avrupa Devletleri'ni gücendirmek istemiyordu. Nitekim Prusya'nın Fransa'yı tanıması Osmanlıya bu fırsatı tanıdı.¹¹

Bütün bu olumlu gibi gözükken gelişmelere rağmen Fransa aslında Akdeniz'de ve baharat ticaret yolları üzerinde etkili olmak istiyor ve bu durumu gerçekleştirmek amacıyla planlar yapıyordu. Nitekim Napolyon 16 Ağustos 1797'-de direktuar hükümetine gönderdiği bir mektup da Osmanlı İmparatorluğunun toprakları için beslediği düşünceleri şöyle açıklıyordu; "...Korfu, Zanta ve Kefalonya adaları bizim için bütün İtalya'dan daha önemlidir. Eğer tercih mecburiyetinde olaydık bütün İtalya'yı imparatora (Avusturya'ya) terk edip ticaretimiz ve zenginliğimiz için basamak olacak bu dört adayı korumak zannedersenem daha iyi olacaktı. Türklerin İmparatorluğu gün geçtikçe yıkılıyor. Bu adalara sahip olmak bizim imkan nispetinde Türkiye'yi takviye edebilmek veya bu olmazsa ondan payımızı alabilmek mevkiine koyacaktır. İngiltere'yi tam anlamıyla ezmek için Mısır'ı zaptetmek lüzumunu duyacağımız zaman uzak değildir. Her gün zayıflayan geniş Osmanlı İmparatorluğunun durumu bizi biran önce yakın doğu ticaretimizi koruma tedbirlerini almak mecburiyetine zorlamaktadır."¹²

İşte bu düşünceler içerisinde yer alan Napolyon tüm Avrupa'yı idare edebilecek bir Fransa yaratmak gayesi ile İngiltere'yi yenmek bunun içinde önce onun denizlerdeki üstünlüğüne son vermek amacıyla Mısır'ı ele geçirip bundan sonra İngiltere'yi can damarı olan Hindistan'dan koparabilmek konusundaki bir teklifini direktuar idaresine verdi.¹³ Bu teklifin kabul edilmesi üzerine Napolyon 19 Mayıs 1793 de Toulon'dan ayrılıp Mısır'a doğru yola çıktı. Ve bir süre sonra Mısır, Fransa tarafından istila edildi.

Bu durumda devlet adamlarının bir kısmı Fransa'ya derhal savaş açılmasını öne sürdüler. III. Selim ise bu görüşte değildi. Düşmana bir şey yapmayacak olduktan sonra harp açmak neye yarayacaktı. Padişah "Tedarikat-ı seferiyede gayet acele olunup, ilan-ı harp hususunda teenni ve bataati bine bir miktar vakit tedarik eylemek iktiza eyler zannederim."¹⁴ diyerek aceleci davranılmasını önlemiştir. Diğer taraftan da liman şehirlerine gönderilen fer-

¹⁰ *Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler*, Haz. Sadi İrmak-Behçet Kemal Çağlar, MEB Yay., İstanbul, 1973, C.1, s.369-370.

¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.5., Ankara 1994, s.24.

¹² İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasisi Münasebetleri* (1789-1802), Ankara, 1964, s.36.

¹³ Çataltepe, a.g.e., s.68

¹⁴ Mısır'ın işgali sultan III. Selim'i çok üzümüştü. Padişah i teselli etmek ve dünya ölçüsünde olup bitenleri yorumlamak için huku metçe memur edilen tarihçi Vasıf Efendi kaleme aldığı küçük kitapta İslam dünyasının bu sıralarda ne gibi belalara uğradığını neleri savuşturabildiğini anlatmış, Mısır'ın birden ve kolayca istilasını Mısır Kölemenlerine gösterilen ihtimaller ve halka yapılan zulümlere ve bir gün Mısır'ın tekrar ele geçerse ne gibi tedbirler alınması gerektiğini uzun uzun anlatmıştır. Geniş bilgi için bkz. *Cevdet Tarihi Seçmeler*, s 4-6

manlarla İngiliz tüccarlarına ve gemilerinin rahatlıkla limanlara yaklaşmalarına izin verilmesi istenmiştir.

Osmanlı Devleti işgal karşısında yine Avrupa dengelerinden yararlanmayı tek çare olarak düşündü. Önce 23 Kasım 1798'de Rusya ile yapılan anlaşmadan sonra, 5 Ocak 1799'da İngiltere elçisi Spencer Smith ile Reisü'l-küttab Atıf Bey arasında 13 maddeden ibaret bir anlaşma imzalandı.

Osmanlı-İngiliz anlaşması, Osmanlı siyasetinde ve Avrupa politikasında önemli bir yere sahipti. Cebeli-Tarik'tan sonra Malta'yı alan ve Hindistan'ın emniyeti için Mısır'la yakından alakadar olan İngiltere'nin Osmanlı sularında Fransız ticaretini mahvederek onun yerine geçmek istemesi Osmanlı topraklarının bütünlüğü yolundaki politikasının başladığını gösterir.¹⁵ İngiltere'nin bu anlaşmadan sonra Osmanlıların uluslar arası ilişkilerinde üstün rol oynayacak bir denge unsuru olacaktır. Nihayet Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı 21 Ocak 1799'da Sicilya Krallığı ile de bir anlaşma imzalayarak dörtlü bir grup oluşturmuş oldu.

Osmanlı Devleti bu işlerle uğraşırken Napolyon da Suriye üzerine yürüyerek Doğu Akdeniz limanları İngiliz filosuna kapamak, Osmanlı Devleti'ni ürküterek onu barış yapmaya ve Mısır üzerindeki görüşlerini kabul etmeye zorlamak niyetindeydi. Ancak ne var ki Fransız kuvvetleri Cezzar Ahmet Paşa'yı geçerek Akka'yı alamadılar. Bonapart'ın ilk yenilgisi olarak tarihe geçen bu zafer Fransız kuvvetlerinin manevi olarak çökmelerinde de etkili olmuştu. Bir süre sonra Napolyon'un Ortadoğu'yu terk etmesi İngilizlerin İskenderiye ye asker çıkarmalarıyla, Fransızlar yenilgiye uğradılar 30 Ağustos 1801 de imzalanan El-Ariş anlaşmasıyla Mısır'ı boşalttılar.¹⁶

İhtilalin hemen sonrasında yaşanan ve tarihi Osmanlı Fransız dostluğunu bozan bu hadise, III. Selim ile uygulanmaya başlanan denge politikasının ilk zaferi olarak sonuçlandı. Dengeleri lehine çevirmeyi başaran padişah Mısır'ın tekrar Osmanlı hakimiyetine alınmasını sağladı. Aynı zamanda yine denge politikası gereği Avrupa'da düşman bırakmak istemeyen padişah hemen Fransa'yla olan kötü durumu düzeltmek girişimlerinde bulundu. Zira bu sıralarda İngiliz ve Rus ihtirasları Osmanlı için tehlikeli boyutlara ulaşmaya başlamıştı.

FRANSA'NIN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ MENFAATLERİ

19. Yüzyıl sonlarında Avrupa'da sanayileşme sağlandıktan sonra, gerek hammadde gerek ucuz işçilik ve gerekse pazar olarak girilmemiş bölgelere ve zengin endüstriyel kaynaklara sahip Osmanlı topraklarına yönelmişlerdi. Ekonomik pazarların paylaşılmasındaki rekabet açısından da, Osmanlı toprakları sanayileşmiş Avrupalı devletlerin ilgisini çekmekte ve buralara girebilmek için birbirleriyle yarışmalarına sebep olmaktadır.

¹⁵ İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyaseti ilk olarak Başbakan William Pitt tarafından 1791'de ortaya atılmıştı. Geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara, 1998, s.85

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Karal, a.g.e, s 41-43

Osmanlı toprakları üzerinde geniş çıkarları bulunan Fransa müttefiklerimizden daha geri saflarda kalamazdı. Ancak 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı nedeniyle dokuma endüstrisi dalında da etkilenmiş ve sarsılmıştı. Bu nedenle Fransa pamuk ihtiyacını karşıladığı ülkelerdeki maliyet artışlarından dolayı emeğin daha ucuz olduğu yörelerde ve özellikle sömürgelerinde üretimini canlandırmaya çalışıyordu. Gerçi Osmanlı Fransa'nın sömürgesi olmamakla birlikte, kapitülasyonlarla tanınan imtiyazlardan dolayı zaman içerisinde ekonomik yönden sömürge durumuna düşünölmüştü. Osmanlı topraklarının verimli bir kısmını teşkil eden Çukurova Fransızların bütün dikkatlerini bu bölge üzerine çekiyordu. Çünkü Çukurova Fransa'nın ihtiyaç duyduğu pamuk ihtiyacını karşılayacak durumdaydı. Kuzey Fransalı iş adamları ve tüccarlar, bölgelerindeki dokuma fabrikalarının ürünleri için Türkiye'nin geniş bir pazar olabileceği görüşündeydiler.¹⁷

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonları kaldırmış, fakat Almanlarla aynı saflarda yer alan Osmanlı yenilince, onları daha ağır şartlarla yeniden kabul etmek tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Ancak Anadolu da yeni bir direnişe geçen Türklerde kapitülasyonları kaldıracaklarını söylüyorlardı. Bu Fransızları Anadolu Savaşının sonucuna endişeyle bir ilgi duymaya itiyordu.¹⁸ Çünkü her Osmanlı Sultanı değıştikçe imzalanan yeni anlaşmalarla Fransa'ya daha fazla imtiyazlar verilmiş 1914 yılına gelinceye kadar bozulan Osmanlı iktisadisinin sonucu olarak, devletin dış borçları üç buçuk milyar Franka ulaşmıştı. Bu durum Türkiye'yi her yıl bütçesinin üçte birini dış borç faizlerine ayırmak zorunda bırakmıştı. Türkiye'nin borçlu olduğu devletler arasında yüzde altmış pay ile Fransa ilk sırayı aliyordu. Fransa bu alacaklarına karşılık olarak Güney vilayetlerimizin işgalini bir sebep olarak göstermeye çalışıyordu.¹⁹

Müttefiklerin Türkiye'de savunulması önem taşıyan çıkarları vardı. Bunlar: bankalar, demiryolları, maden yatakları, ormanlar, limanlar, belediye kamu hizmetleri, gümrükler, ekonomik ve endüstriyel bütün altyapıyı oluşturuyordu ve yüksek Avrupa maliyesinin elinde bulunuyordu. Kapitülasyonları sayesinde yabancılar (müttefikler, Avrupalılar) bundan başka adli ve mali önemli imtiyazlardan da yararlanıyorlardı. İttifakın temsilcileri için, sonradan kazanılmış bütün bu kolaylıkları ucuz bir fiyata elden çıkarmak söz konusu olamazdı. Fakat Ankara Hükümeti'ne gelince, o bundan sonra ne verilen imtiyazları ne de kolaylıkların sözünün bile edilmesini istemiyordu ve batı emperyalizminin boyunduruğundan kurtulmaya kesin olarak kararlıydı.²⁰

Fransa'nın Türkiye'deki mali, ekonomik çıkarları daha ziyade devlet adamlarını ve kapitalistleri ve tüccarları ilgilendirmesine karşılık, sokaktaki Fran-

¹⁷ Akyüz, a.g.e., s.60.

¹⁸ Akyüz, a.g.e., s.61.

¹⁹ Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Ankara, 1990, s.57.

²⁰ Ömer Budak, *Fransa'nın Anadolu Üzerindeki Siyasi, Ekonomik, Kültürel ve Jeopolitik Çıkarları (1918-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1995, s.9.

Fransız'ın gururunu en çok okşayan, ülkesinin doğudaki "asırlık prestiji " ve "kültürel nüfuzu" idi.²¹

Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve doğudaki diğer rakiplerinin (Büyük Britanya, Almanya, İtalya ve hepsinden farklı bir yönetimi olan Sovyet Cumhuriyeti) karşısında, Fransa kendisinin etkisiz kalmasına müsaade edemezdi. Türkiye'de koruyacak çok önemli çıkarları vardı. Özellikle büyük savaşın (Birinci Dünya Savaşı) önce bu ülke (Türkiye) de yapılmış olan çok sayıda yatırımları vardı. Şu yada bu şekilde bu çıkarlarını korumayı denemek zorunda olduğunu düşünüyordu.

Bu kaygılardan çok sonra, Fransa ve Britanya hükümeti, Fransız mali ve ekonomik çevreleri, orada çıkar sağlayabilirler umuduyla Kemalistlerle bir yakınlaşma stratejisinde karar kıldılar.

Bu rakipler arasında, ilk sırada yakın doğuda, Fransa'ya rakip olan Büyük Britanya'nın belirtilmesi gerekir. O daha önce Musul petrollerine sağlamca el atmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arapların yaşadığı bölgelerden büyük bir kısmını kendine mal etmiştir. Şurası hiç şüphe götürmez ki İngiltere yine demiryollarına, taşımacılığa, tarımsal zenginliklerine ve Anadolu'daki madenlere göz koymaktadır. Yazarın da eserinde belirttiği gibi İngiltere ve Fransa Osmanlı topraklarını paylaşırken bir yandan da birbirlerini engellemeye çalışmaktadırlar. Ayrıca Fransızların, İngilizlerin ellerine geçmesinden korktukları çıkarları kendilerine ait bir kayıp gibi değerlendiriyorlardı.²²

1914'te birleşmiş borçlar ve diğer ikrazat toplamı olan dört milyar franka yakın borcun alacaklıları arasında, Fransa %60 bir pay ile ilk başta idi. Bu alacaklılardan Almanya'nın %26, İngiltere'nin ise alacak oranı % 14 kadardı.

Ayrıca, yabancı özel teşebbüslerce Türkiye'de yapılan yatırımlar içinde Fransa'nın payı 830 Milyon Frankla % 50'yi buluyordu. (Almanların % 35, İngilizlerin ise % 14 tür.

Fransızlar Anadolu Savaşı sırasında Anadolu'daki yatırımların kaybolmasına asla razı olamıyorlardı.²³ Fransa'nın ekonominin can simidi olan petrol ile ilgilenmeleri 1917 yılında Fransa da baş gösteren petrol krizi ile başlamış ve Fransız devlet adamları, 1918 yılının Kasım ayında Deutsche Bank'ın Turkish Company'daki % 25 hissesini devralmak üzere girişimde bulunmuşlardı.²⁴ Bu girişimlerin akabinde, Aralık 1918'de Lloyd George, Clemanceau ile görüşmüştü. Bu görüşme tarihi bir safha oluşturmuştur.

Lloyd George, Clemanceau'dan, Filistin üzerinde İngiliz himayesinin tanınmasını, Ayrıca Fransa'nın Musul bölgesindeki haklarından İngiltere lehine feragat etmesini istemiştir. İngiltere buna karşılık, Türk petroleri şirketindeki Almanya'nın hissesinden %25'ini Fransa'ya verebileceğini belirtmiştir.

Bunun üzerine, 26 Nisan 1919'da İngiltere ile Fransa arasında Long -

²¹ Akyüz, a.g.e., s. 64

²² Budak, a.g.t., s.10.

²³ Akyüz, a.g.e, s.59-60

²⁴ Budak, a.g.t., s.11.

Berenger petrol anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa; Rusya, Romanya, İngiltere, Fransa sömürgelerinde ve özellikle Mezopotamya da bulunan petrol bölgelerindeki çıkarlarını yeniden düzenlemişlerdir.

Fransa'nın bu anlaşma ile Musul'u kaybetmesi, zamanın başbakan Clemanceau'ya çeşitli tenkitlerin yönelmesine sebep olmuştu. Clemanceau ise başta Çukurova olmak üzere Mezopotamya 'ya kadar uzanan Güneydoğu illerimizi elde etmek için Musul'u bir yem olarak kullandığını belirtiyor ve düşüncelerini şöyle açıklıyordu.

Bir tarafta petroleri ile Musul, diğer tarafta Çukurova, İskenderun, Antep, Maraş, Urfa ve Bağdat demiryolu; İskenderun-Musul petrolerinin akacağı İskenderun'a boru hattı döşenip petrol akıtılması öngörülüyor. İngilizler petrolü Filistin'e akıtmak için bu hattı Hayfa'ya doğru yapmak istiyorlar; bu hattın çok pahalıya mal olacağını düşünen Clemanceau Çukurova ve Güney illerimizi tercih ediyor, Musul'u İngilizlere bırakıyordu. Ancak çok sonraları bir İngiliz oyununa geldiklerini anlıyorlardı.

Clemanceau, Musul'un İngilizlere verilmesi karşılığında elde ettiğine inandığı Çukurova ve Mezopotamya'ya doğru uzanan Güneydoğu illerimizin bir tarım bölgesi olduğunu ve Çukurova'nın en verimli yer olduğunu da biliyordu. Ayrıca en başta ihtiyaçları olan ve temininde güçlük çekmiş oldukları pamuk Çukurova'nın en gözde ürünüydü. Pamukla birlikte üzüm, zeytin, turunçgiller ve tahıl da bu bölgenin başlıca ürünleri arasında yer almaktaydı.

Gaziantep yaylasında da gerek tahıl ve gerek üzüm ve fıstık gibi kıymetli tarım ürünlerinin her türlü yetişmekteydi.

Ayrıca bu bölge de günün şartlarına göre ticaret oldukça gelişmiş durumda idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan başka bir çok yerlerinde fabrikalar yokken bu bölgede fabrika ve atölyeler kurulmuştu. Ayrıca bölgede Mersin ve İskenderun gibi iki önemli iskele (Liman) vardı. Mersin iskelesi Konya, Adana, Niğde Kayseri ve Orta Anadolu'nun diğer bazı bölgelerinin dış ticaret iskelesi durumunda olduğundan çok zengin bir hinterlanda sahipti. İskenderun İskelesi de, Antakya, Halep, Gaziantep, Maraş ve Urfa gibi yakın bölgelerden başka Güneydoğu Anadolu'nun ve hatta Irak ve İran'ın iskelesi durumundaydı. Ve halkın yaşama seviyesi diğer bölgelere nazaran yüksekti.²⁵

Fransa, Çukurova'ya sahip olmakla ilk anda yukarıda belirtilen ve aşağıda belirleyeceğimiz ekonomik çıkarları ele geçirebilirdi. Bununla beraber Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin meydana getirdiği delta Orta doğunun en verimli ovasını teşkil ediyordu. Ayrıca yukarıda saydığımız ürünlere ilaveten Çukurova şekerkamışı ve Krom madenleriyle de ünlüdür. Ve bu topraklar yılda bir kaç mahsul vermektedir.²⁶ Böylece anlaşılacağı gibi Fransa'nın konuya iktisadi açıdan yaklaştığı aşikardır. Fransa bu bölgeye sahip olmakla Pamuk hammaddesi açısından muhtaç bulunduğu ABD ve İngiltere'ye bağımlılıktan kurtulmayı

²⁵ Akbıyık, a.g.e., s.49, 53-54

²⁶ *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, C.IV., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.35-36.

düşünüyordu.²⁷

Bütün bunlarla birlikte Adana pamukları, Ergani bakırları ile İran ticaretinin en kısa yolu üzerindeki İskenderun limanı, Rusya, İngiltere ve Almanya için önem taşıdığı gibi bu bölgedeki çıkarlarından dolayı Fransa için, çok daha büyük öneme haiz idi.

İngilizlerle Fransızlar, 16 Mayıs 1916'da Leningrat'ta yaptıkları Syks-Picot anlaşması ile Irak, Çukurova, Güneydoğu bölgemiz, Suriye ve Filistin'i aralarında bölüşmüşlerdi. Bu suretle Irak ve Filistin, İngilizlere bırakıldığı takdirde, Fransızlar Ergani bakırlarına, Çukurova'nın pamuğuna ve ölçsüz imkanlara sahip İran ülkesinin en yakın ve en elverişli ihraç merkezi olan İskenderun limanına sahip oluyorlardı. Fakat Birinci Dünya Harbinden sonra İngilizler, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ederek Musul petrollerinin İngilizlere bırakılması halinde buraları boşaltacaklarını ileri sürdüler ve bu suretle, Fransızların Musul'dan vazgeçmeleri şartı ile Urfa, Maraş ve Antep bölgelerini Fransızlara terk ettiler.²⁸

İngilizlerle yapılan anlaşmaya göre Fransızlar Çukurova'nın verimli topraklarını ellerine geçirmişler ve aynı zamanda Suriye'yi uzun süre ellerinde tutabilmeleri için Orta Toros geçitlerine hâkim olmuşlardır. Bu hususta Fransız yetkilileri sözkonusu bölgelerimiz için şunları söylemişlerdir. Çukurova'nın ve Güneydoğu'nun Fransızlar tarafından işgali, stratejik ve ekonomik sebeplerle Suriye'nin tarihi müdafaasını teşkil eden Toros geçitlerini ele geçirmeyi istilzam etmektedir... Suriye'de kurulacak Fransız hakimiyetinin devamını sağlamak için Toros tünellerim ele geçirmek aynı zamanda Çukurova'ya hâkim olmak demektir. Burada, göz önünde bulundurulmuş stratejik önemi yanında Çukurova'daki çıkarları için bu bölge üzerinde hassasiyetle durmakta idiler.²⁹

Bu doğal zenginliklerin yanı sıra; Çukurova Batı Asya'nın siyasi iktisadi ve stratejik en önemli bir noktasını meydana getirmekteydi. Bu zihniyetle hareket eden İngiltere ve Fransa önce birlikte Çukurova'yı istila etmişler, daha sonra ise bölgenin denetimi tamamen Fransa'ya bırakılmıştı. Bu doğrultuda hareket eden Fransa sömürgeci ve emperyalist politikaları gereği, Çukurova'daki pamuk üretimi ve Toros dağları ile Musul arasındaki demir-yoluna tek başına hâkim olmak üzere Torosları da aşarak Pozantı'ya ulaşmışlardı.³⁰

Ancak bölge halkı şiddetli bir şekilde direnerek Fransızları Çukurova'da perişan etmişlerdi. Bu durumun farkına varan Fransızlar, Çukurova bölgesini ve Maraş, Urfa, Antep havalisini ekonomik menfaatler karşılığında tahliye edebileceklerini ima etmeye başlamışlardı.

Bu sırada İzmir'in Yunanlılarca işgalinin Fransız kamuoyuna ilk hatırlattığı şey, Türkiye'deki Fransız çıkarlarının geleceği idi. Le Journal gazetesi "Hasta adamın can çekişmesi, Halifelik'in geleceği gibi büyük bir problem ortaya çık-

²⁷ Akyüz, a.g.e., 288-289

²⁸ Yaşar Akbıyık, *Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız Ermeni Münasebetleri*, Ankara, 1989, s.99.

²⁹ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara, 1981, s.159

³⁰ Akyüz, a.g.e., s....176-177

ması ve Doğuda Fransız etkisinin sonunun geldiğini bildirmesi bizi pek ilgilendirmez” derken, Le Petit Marseillais gazetesi, “Mademki Türkiye paylaşıyor Ziyafete geç kalanlardan olmayalım diyordu. “Lyon Re-publicain” göre de, Osmanlı İmparatorluğunun korunması Fransa’nın çıkarlarına daha uygun düşerdi. Zira, Almanya’nın sahneden çekilmesiyle Fransa Doğuda daha da güç kazanan bir yere sahipti... Fakat her şeye rağmen imparatorluk parçalanırsa Fransa’nın bütün Suriye’yi alması uygun olur. Le Temps gazetesi de, işgalden üç ay sonra şunları yazmıştır. “Osmanlı İmparatorluğu ne şekilde paylaşılırsa paylaşılsın, hiç bir paylaşım Fransızlara, bu devletin korunmasının sağlayacağı avantajlara eşit avantajlar sağlayamayacaktır.³¹ Görüldüğü gibi Fransa basınıyla siyaseti ve her şeyi ile Anadolu’daki ekonomik çıkarlarından vazgeçememektedir.

Fransız basını bu hesapları yaparken, Fransa’nın Akdeniz’deki Limanı Marsilya ile Güney-Batıda Atlantik kıyısındaki liman şehri Bordeaux’da Anadolu’daki gelişmelere ilgi nedenleri ve derecesi farklıdır. Bordeaux halkım Anadolu’ya yöneltmişti; oysa Marsilya, Coğrafi, tarihi durumu nedeniyle Fransa’nın doğu ile ilişkilerinde her zaman baş rol oynamış, endüstri ve ticaretini geniş ölçüde doğuya dayandırmış ve yöneltmişti. Suriye deki ipek üreticileri ile Lyon ve Marsilyalı alıcılar arasındaki ticaret eskiden beri, Fransa ile yakın doğu arasındaki ilişkilerde etkisini göstermişti. Savaştan sonra, güneyliler, Doğu Akdeniz ülkelerinde ipek böcekçiliğinin geliştirilmesini istiyorlardı. Fakat Korsikalılar Doğu’dan ham ipek ithaline karşı idiler ve işleme gibi üretiminde Fransa’ya ait yerlerde yapılmasını istemekteydiler.³² Yani Çukurova, Güney Doğu illerimiz ve Suriye’nin Osmanlıdan, (Türklerden) alınmasından yanaydılar.

Fransa, Doğu Akdeniz’de bir köprübaşı tutmak amacıyla mücadele ediyordu. Bu stratejik yaklaşımının yanında Fransa’nın ekonomik açıdan da amaçları söz konusuydu. Bu amaçla Beyrut’taki Fransız yüksek komiserliği mensuplarından Ziraat Mühendisi Achort, 1919 Eylülünde Çukurova’yı dolaşmış ve bir rapor hazırlamıştı. Bu raporda, Marsilya’ya çok uzak olmayan Çukurova ve Güneydoğunun Fransa’nın tarım ihtiyaçlarıyla birlikte bütün pamuk ihtiyacını karşılayabileceği, bu sebeple Çukurova ile Kuzey Suriye’yi Fransa’nın elinde bulundurmasının gerekli olduğunu belirtiyordu.³³ Bunun dışında, Fransa’nın Çukurova’dan tahsil edeceği yüz milyonları bulacak olan vergilerle bütçesini destekleyebilirdi. Ayrıca narenciyenin burada bol miktarda yetiştirilmesi de düşünülmeli gereken başka bir konudur.³⁴

Kısaca, özellikle Kuzey ve Güney Fransa’daki dokuma ve ipek endüstrisi için, genellikle’ de tüm Fransız endüstrisi için, Türkiye önemli ve yakın bir dış pazar durumundaydı. Bu aslında bütün Avrupa için düşünülmeli gereken bir doğru idi. Avrupa savaşta yıkılmıştı. Yeni pazarlar bulmak, uzak ülkelerin verimli topraklarını istemek zorundaydı.

³¹ Akyüz, a.g.e., s. 60-61

³² Akyüz, a.g.e. s.177

³³ Akbiyik, *Maraşın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri*, s.27

³⁴ Akyüz, a.g.e., s.177-178

Türkiye, Fransa'da ve diğer ülkelerde bu bakımdan ideal bir ülke olarak görülüyordu.³⁵ Çukurova ekonomik zenginliklerinden dolayı Fransızları büyülemiş olması ve Fransızlarca Suriye'nin devamı sayılması münasebetiyle, Suriye'de kurdukları Manda idaresine dahil etmek istedikleri bölgelerin başında geliyordu.³⁶

Fransız basını bu konuyu halkına işlemeye çalışırken, Le Temps da zaman zaman baş yazılarında ilginç yorumlar yapıyordu.

Avrupa'nın yıkılmış halde, verimli toprakları değerlendirme, yeni pazarlar açma ihtiyacında, Türkiye dünyanın en zengin toprakları arasında yer alan bölgelere sahip ve bütün müttefik milletler için ihracatın gelişmesinin ölüm kalım meselesi olduğu şu anda gittikçe genişleyen pazarlar sağlayabilir. Le Temps "Türkiye için çok ağır olan antlaşma Fransa ya da pahalıya oturdu ve onu alçalttı. Ne var ki, galip Fransa da antlaşmayı imzalayacaktır. Çünkü, Fransa'da kapitalizmin amansız savunucusu Fransız hükümeti, dışarıda "emperyalizm" olan, diğer adıyla dünya üzerine çöreklenen meşhur İngiliz kapitalizmine yenilmektedir.

Fransa Kamuoyunun hayal, kırıklığına uğramasının nedeni açıktır: Eskiden Osmanlı İmparatorluğunun her tarafında maddi ve manevi çıkarları bulunan Fransa, bundan böyle ancak kendisine tanınan nüfuz bölgesine kapanıp kalacaktır. Böylece, daha 1918 sonlarından itibaren Türkiye'nin bir "Fransız pastası" olduğu ve pastanın parçalanmasına Fransa'nın katılmasının akıl karı olmayacağını savunan bazı Türk-severlerin tezi nihayet 1920 ortalarında kamuoyunca benimseniyordu.³⁷

Yalnız, Fransızların Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almaları, çıkarları gereği uzun sürmemiştir. Çünkü tarih boyunca Türk-Fransız ilişkileri en ileri seviyede olmuştur. Özellikle Fransa, bu ilişkileri sayesinde Osmanlı Devleti'nden pek çok faydalar sağlamıştır.³⁸ Fransa lehine sağlanan bu faydaları madenler ve Demiryolları bölümünde ele alacağımızdan, şimdi bir başka Fransız yazarının düşüncelerini aktarmaya çalışacağız. Yazar aynen şöyle diyor: Şu anda Sivas'ın uzaklarına kadar inşa edilen ana demiryolu iki hatla tekrar Karadeniz'e bağlanıyor. Bunlardan biri Zonguldak kömür yataklarına öteki de, Samsun'un tütün bahçelerine kadar uzanıyordu. Güneyde de bir hat inşa edilmişti. O da eski Bağdat demiryolunu yarının pamuk ve bakır ihraç limanı olan Mersin'e bağlıyordu. Bir ikinci hat; Harput'tan geçerek Ergani'nin zengin bakır yataklarına doğru gidiyor ve her yıl biraz daha fazla Kürtlerin memleketine yaklaşıyordu. Bu yeni hatları sayesinde, demiryolu ağı daha dün bir sürü bölgelere bölünmüş Anadolu'nun bütünlüğünü çok iyi bir şekilde sağlıyordu.³⁹

Şimdi bu satırların yazarını düşünecek olursak 1919 ve 20'li yıllarda ül-

³⁵ Akyüz, a.g.e., s. 62

³⁶ Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul, 1990, s. 376

³⁷ Akyüz, a.g.e., s. 54-55

³⁸ *Türk İstiklal Harbi (1919-1921)*, C.VI., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.8

³⁹ Budak, a.g.t., s.17.

kemizi ekonomik ve siyasi olarak bu kadar detaylı inceleme imkanını nereden ve nasıl elde ettiğini düşünmeden geçmek mümkün olmuyor.

Oysa biz günümüz teknolojisinin imkanlarından faydalanmamıza rağmen yetmiş milyon nüfuslu ülkemizin kaç insanı acaba kendi ülkemiz hakkında bu kadar detaylı bilgilere sahiptir. Bu da gösteriyor ki Batılı ülkeler, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Asırların çalışmaları sonucu bizleri parçalara ayırmaya muvaffak olmuşlardır.

Birinci Dünya Harbi'nden sonra başlayan mücadelede Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının dörtte üçünü eline geçiren İngiltere'ye Karşı Fransa, Suriye, Çukurova ve Güneydoğu illerinden Mezopotamya ya kadar olanların tümüne sahip olsa bile, bu "Fransa'ya layık olmayan bir pondichery" demektir.

Fransız-İngiliz anlaşması Fransız çıkarlarına başka alanlarda da ters düşüyordu. Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı Yunanlılara ve Ermenilere de tanınmıştı. Artık Fransızlar diğer müttefiklerimizle eşit düzeyde tutulacaklardı. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından serbest geçiş için kurulacak boğazlar komisyonunda ve Türkiye'nin bütçesini denetleyecek müttefikler komisyonunda Fransa-İngiltere ve İtalya ile aynı temsil hakkına sahip olacaktı. Oysa Fransa'nın Türkiye'deki çıkarları başka ülkelerinki ile karşılaştırılmazdı.⁴⁰

Yine bir süredir "bağımsız ve yaşayabilir bir Türkiye, kampanyasına girişen, böyle bir Türkiye'nin, Fransa'nın milli menfaatlerine uygun düştüğünü savunan Le Temps 1920 Nisanın ikinci yarısında San Remo'da Türk meselesi görüşülürken diyordu ki:

"Osmanlı İmparatorluğunun belli başlı alacaklıları Fransızlardır. Altı yıla yakın zamandır borçlularından metelik alamadılar. Yabancı ülkelerdeki her alacağın Fransa için özellikle değer taşıdığı bir zamanda bu durum sürüp gidemez. Türkiye'ye ciddi askeri çaba gerektirecek veya yalnızca, şimdiki karışıklıkları sürdürme tehlikesi taşıyacak şartlar kabul ettirilmek istenirse ödemeler ve alış-veriş geciktirilmiş olur; bu da Türkiye'de yatırım yapan bütün Fransızlara zarar verir. Bundan kaçınılmalıdır. "Proje açıklandıktan sonra da La croix, Anadolu'nun en büyük ticaret limanı İzmir'i, Yunanistan'a vermek "Fransa'yı soyamak" demektir. Çünkü ticaret imkanları cılızlaşan Türkiye Fransa'ya artık borçlarını kolay kolay ödeyemeyecektir diyordu.⁴¹

Görüldüğü gibi Türkiye'nin müttefikler tarafından bölüşülerek işgali nasıl plan ve projelerle gerçekleştirilmişse, yine düşmüş oldukları bataklıktan kurtulmak isterlerken de yeni planlar projeler yaparak kendi ittifaklarına fazla toleranslar tanımamaktalar. Bu durumun nedeni ise her ülke kendi çıkarının tehlikeye girmesinden kaygılanmakta ve kuşku duymaktadır.

Bu arada Fransız Kamuoyunun aydınlanması Le Temps gazetesinin Türkiye'nin lehine yaptığı yorumları ve Türk dostu Pierre Loti'nin yazılarının ışığında Doğu meselesinde Fransa'nın çıkarlarını daha ıyı görüp değerlendirmesinden ileri gelmiştir.

⁴⁰ Akyüz, a.g.e., s.156.

⁴¹ Akyüz, a.g.e., s.157.

Le Temps, önemli olan, halkı en geniş şekilde aydınlatmaktır.” diyerek. Londra görüşmelerinin Türkiye’yi parçalamaya yöneldiğini, İzmir ve Trakya’nın Yunanistan’a verileceğini, Musul petrollerine ve Ergani madenlerine göz diken İngiltere’nin bu amaçla bir Kürdistan devleti kurulması için çalıştığını açıklıyordu.⁴²

Çukurova’yı çok iyi bilen Pierre Redan adındaki Fransız Yazar da, 1921 başlarında Paris’te yayınladığı (Kilikya ve Osmanlı Problemi) başlıklı kitabında Çukurova ve Mezopotamya’ya kadar uzanan bölgelerimizin tabii kaynaklarını, zenginliklerini dile getiriyor, Fransa’nın bunlara ihtiyacı olduğunu ve onlardan vazgeçemeyeceğini ileri sürüyordu.

Suriye ve Lübnan’ın iyi bir pazar ve hammadde kaynağı olması, çeşitli limanlarının (özellikle Beyrut limanı) Akdeniz ticaretindeki stratejik konumu Fransa’nın iştahını kabartan nedenlerdendi. Fransa ekonomik yatırımların yanı sıra sosyal ve kültürel kurumları aracılığıyla da bölgede etkinliğini kurma çabasına girmiştir. Bununla birlikte Fransa da diğer batılı emperyalist devletlerin yaptıkları gibi kendi nüfuzuna almak istediği bölgelerde ulaşım şebekeleri kurma politikası izlemiş ve Fransız emperyalizmi, Suriye’ye ilk önce Karayolu yapımıyla girmiştir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ise Fransızlar Suriye’yi demiryollarıyla donatmaya başlamışlardı.⁴³

Fransa’nın Ortadoğu’da ve Akdeniz bölgesinde temel ülküsü, Hindistan’ın en önemli bağlantı yolu olan Akdeniz’e ve bu denizde kontrolü sağlayan Boğazlara ve bölgelere sahip, olmaktır. Bunun için de Fransa Akdeniz’de ve Ortadoğu’da ekonomik ve siyasal bakımdan rakip olan İngilizleri alt etmenin gerektiğine inanmaktadır. İngiliz-Fransız çıkar çatışmalarında İngilizler işlerine geldiği zaman Osmanlı İmparatorluğu’nun yanında yer aldıklarında Fransızlar, Mısır’ı İslam alemine taşımak suretiyle karşılık vermişlerdir. İslam devletlerini Osmanlı İmparatorluğu’ndan koparmaya çalışmışlar, bu arada da Hint yolunun ilk basamağı olan Mısır kapısını tıkamayı öngörmüşlerdir.⁴⁴

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK FRANSIZ İLİŞKİLERİ

Görüldüğü gibi Türk-Fransız ilişkilerinin tarihi oldukça eskidir ve Napolyon’un 1798’de Mısır’a sefer yapması dışında genelde iyi bir gelişme göstermiştir. 19. y.y.da da bütün Avrupa Osmanlı İmparatorluğu’nun içişlerine karışmaya ve Hasta Adam’ın⁴⁵ mirasına sahip çıkmaya çalışınca, Fransa uzun süre İngiltere’-

⁴² Akyüz a.g.e., s.148, 153, 177.

⁴³ Budak, a.g.t., s.19.

⁴⁴ *Türk İstiklal Harbi* (1919-1921), C.VI., s. 8.

⁴⁵ "Hasta Adam" tabiri, ilk defa Çar I. Nikola tarafından 1853 tarihinde kullanılmıştır. Bunun ilk kullanımının "Hasta Ayı" şeklinde olduğu ve İngilizlerin diplomatik nezaketinin bir ürünü olarak hasta adam şekline dönüştürüldüğü iddiaları da mevcuttur. Her fırsatta Osmanlı Devletini paylaşma projeleri yapan Rusya devlet başkanı I. Nikola, İngiliz Sefiri Hamilton Seymour ile yaptığı bir müzakere esnasında; "Osmanlı'nın ölümcül bir hasta olduğunu, bu Hasta Adamın aniden ölümü karşısında hazırlıksız yakalanmak yerine, meseleyi kendilerinin halletmesi gerektiğini" söylemiştir. Osmanlıya kefen biçen bu Çar, ilahî bir tecellidir ki, iki yıl sonra, Kırım Harbini Osmanlı’ya karşı kaybedince intihar etmiştir. b.k.z., Cemal Kutay, *Bilinmeyen*

nin yanında yer alıp, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünü korumaya çalışmıştı. Fakat bu arada Osmanlı İmparatorluğu'na ait birçok Kuzey Afrika toprağını da ele geçirdi. Diğer yandan da Osmanlı Devleti'ne borç vererek, onu ekonomik ve mali denetim altına almada İngiltere ile birlikte hareket etmişti. Almanya'nın güçlenmesi üzerine İngiltere'ye daha çok yaşanan Fransa, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük parçalar koparmak için gözünü Suriye, Lübnan, Adana, Mersin, İskenderun topraklarına dikmişti. Birinci Dünya Savaşı içinde de İngiltere ile bu konuda anlaşmıştı. Sözkonusu dönemde Rusya'nın doyurulması için Boğazlar'ın ve Doğu Anadolu'nun Rusya'ya verilmesine razı olunmuş ise de Birinci Dünya Savaşı sonunda Rusya savaş dışı kaldığından İngiltere ile Orta Doğu'yu istedikleri gibi paylaşma fırsatını bulmuşlardı.

Fransa Birinci Dünya Savaşı'nda bütün gücünü Avrupa'da Almanya'ya karşı kullandı. Bu sebeple İngiltere'nin tek başına Orta Doğu'ya egemen olmaması için Türkiye konusundaki görüşme ve işlemleri geciktirmek istiyordu. Savaş sonunda Fransa'nın en büyük sorunu Almanya barışı idi. Fransa Almanya'nın iyice ezilmesini ve bir daha kendini toplayamayacağı ağır yükümlülükler altına sokulmasını ve Fransa'da yapılan yıkım için Almanya'nın Fransa'ya büyük bir tazminat ödemesini istiyordu. Bu sebeple de Clemenceau, Lloyd George'un dümen suyunda bir politika izleyerek, Paris Barış Konferansı'nda, İngiltere'nin Orta Doğu ile ilgili bütün isteklerini onayladı. Kendi çıkarlarına aykırı olmasına rağmen Yunanistan'ın Anadolu'ya çıkmasına ve büyümesine razı oldu. Orta Doğu'da İngiltere'nin en büyük güç olmasına yardımcı oldu. Fakat İngiltere Fransa'nın Almanya konusundaki isteklerine yardımcı olmadı. Almanya'nın bütünüyle çökmesinin, Fransa'nın güçlenmesine yarayacağı ve Avrupa'da üstün duruma gelip, Avrupa dengesini bozacağı için Fransa'ya karşı Almanya'yı korudu. Alman donanması imha edilip, ordusu dağıtılmış ve ekonomisi büyük borç altına sokulmuştu. Bu da İngiltere için yeterliydi. Bu sebepten dolayı Fransız kamuoyu İngiltere'ye karşı çıkmaya başladı ve Fransa giderek İngiltere'den koptu.⁴⁶

Fransa I. Dünya Savaşı sonrasında şu bölgeleri işgal etmişti.

Doğu Trakya Demiryolları (9 Kasım 1918)

Çanakkale Boğazı (6-12 Kasım 1918)

Dörtyol (11 Aralık 1918)

Mersin (17 Aralık 1918)

Toros Tünelleri (27 Aralık 1918)

Adana Ve Pozantı (27 Aralık 1918)

Doğu Demiryolları (15 Ocak 1919)

Turgutlu-Aydın Demiryolu (1 Şubat 1919)

Tarihimiz, III.Kitap, İstanbul, 1974, s: 193-217; Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul, 1989, s: 252 vd.

⁴⁶ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995, s.195.

Çiftahan Ve Akköprü (3 Şubat 1919)

Afyon İstasyonu (16 Nisan 1919)

Türkiye'nin Güney Doğu topraklarını ele geçiren Fransa burada çok sert bir Türk direnişiyi karşılaştı. Ermenileri Türklere karşı destekledi ve Ermeni politikasına sahip çıktı.⁴⁷ Ermeniler de Türklere intikam almak için Fransızları kullandılar.⁴⁸ Bu cephedeki Türk direnişinin Fransızlara çok ağır kayıplar verdirtmesi ve Suriye mandasını tehlikeye sokması, Fransız kamuoyunda İngiltere'yi suçlu bulma eğilimini güçlendirdi. Fransız basını kendilerinden önce burayı elinde bulunduran İngiliz Ordusu'nu, Türkleri silahsızlandırmamakla ve Türk direnişisi konusunda İngiltere'yi suçluyordu. Fransa'da Clemenceau Başbakanlıktan ayrılıp Ocak 1920'de barış yanlısı bir insan olan Briand'ın Başbakan oluşu da Fransız politikası üzerinde etkili oldu. Kilikya (Çukurova), Antep-Urfa, Maraş, direnmeleri üzerine buraları kaybedeceğini anlayan Fransa, Batı Anadolu'da, İngiltere'nin desteğinde kuvvetli bir Yunanistan'ın bulunmasını da kendi çıkarlarına aykırı bulmaya ve Türkiye'nin varlığını sürdürmesinin kendisi için daha yararlı olduğunu görmeye başladı. Çünkü Türkiye'nin dış borçlarının % 60'ı ve Türkiye'deki yatırımların % 50'si Fransa'ya aitti. Ayrıca Türkiye Fransız ekonomisi için önemli bir hammadde kaynağı ve pazar idi.⁴⁹ 1921 Şubat-Mart ayında Londra'da Bekir Sami Bey ile imzaladıkları ekonomik anlaşmada Fransa'nın isteklerini gösteriyordu. Bu antlaşma bilindiği gibi M. Kemal tarafından reddedildi.⁵⁰

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Fransa'yı en çok ilgilendiren yönü, Türkiye'nin Kapitülasyonları kaldıracaklarını söylemeleri ve tam bağımsızlık istekleri idi. Bu sebeple Fransa Türkiye konusunda, 1921 yılından itibaren bir yandan iyi niyetli bir politika izlerken, diğer yandan endişe de duyuyordu. Yeni Fransız Hükümeti İskenderun Körfezi'ne büyük önem verdiği için, oraya sahip olmanın Fransa için şart olduğunu belirtti. Öyle görülüyor ki Fransa İskenderun dışında Türkiye topraklarını boşaltmaya razı olacaktı.

Fransa'nın 1920 yılı ilkbaharından itibaren Türkiye konusundaki politikası değişmeye başladı. Türk direnişinin gücü Fransa'yı yıpratmıştı. İngiltere Almanya konusunda Fransa'ya oyun oynamıştı ve Fransa da doğuda İngiltere'ye Yunanistan'a karşı Türkiye lehine politika izlemekle oyununu oynayabilecekti. Türklerin İngilizlerin dostu Yunanlılara iyi bir ders vermesi isteği Fransız kamuoyunda bu sebeple yaygınlaşıyordu. Türk Orduları'nın Yunan Orduları'nı I. ve II. İnönü Savaşları'nda yenmesi de Fransa üzerinde Türkiye lehine büyük etki yaptı. 1921 Haziran ayından itibaren İtalya'nın Güney Batı Anadolu'yu sessiz

⁴⁷ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi, Urfa*, K.B. Yay., Ankara, 1992, s.884 vd.; Aynı yazar, "1915'te, Urfa'da Ermeni Olayları ve İsyanı", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 11, Ağustos 1986, Sayı.21, s.23-33.; Aynı yazar, "Milli Mücadele'de Urfa'da Ermeni Fransız İşbirliği ve Bir Ermeni Doktorunun Amerika'dan Gönderdiği Mektup", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl.12, Şubat 1987, S.22, s.193 vd.

⁴⁸ Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994, s.55-56.

⁴⁹ Akyüz, a.g.e., s.58 vd.

⁵⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1939 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara, 1996, s.,30 vd.

sedasız boşaltması da Türklere silahla isteklerinin kabul ettirilmesinin mümkün olmadığı konusunda Fransa'yı uyardı. Bütün bu gelişmeler sonunda, Mayıs 1921'de başlamış olan Türk-Fransız yakınlaşması, Haziran'da Ankara'da başlayan görüşmelerle gelişti. Fakat Yunan Ordusu'nun Eskişehir-Kütahya saldırısı yüzünden görüşmeler askıya alındı. Sakarya Savaşı'nda Yunan Ordusu'nun bozuluşu Fransa'nın Türkiye'ye yaklaşmasını çabuklaştırdı. Türkiye'nin komünist olmayacağına da kanaat getiren Fransa, Türkiye ile 21 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşmasını imza etti. Böylece Türkiye karşısındaki İngiliz-Fransız bloku parçalanırken, Fransa İngiltere'den de intikam alıyordu. İngiltere bu yakınlaşmayı hiç hoş karşılamayıp, karşı çıktığıysa da etkili olamadı.⁵¹

Sakarya Meydan Savaşının, millî dâvamızın gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu zamana kadar Türk kuvveti hakkında şüphe vardı. Sakarya zaferi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ve Ordularının kudret ve kuvvetini dünyaya bir defa daha tanıtmış, Türk Milletinin yok ve tutsak edilemeyeceğini anlatmıştır.

Maddi ve manevî kuvveti hırpalanmış olan düşmanın zafer umudu ve direnci artık tamamen kırılmıştı. Öyle ki Sakarya'dan sonra bir daha Türklere saldırmaya cesaret edememiştir.

Bu zafer siyasî alanda da olumlu sonuçlar vermiştir. Sovyet Rusya ile, Moskova Antlaşması esas olmak üzere, 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imza edilmiştir. Fransa ise Ankara İtilâf-namesini imzalayarak Büyük Millet Meclisi Hükümetini resmen tanımıştır.⁵²

Fransızlar Birinci Dünya Savaşından sonra Sirt, Urfa, Maraş ve Antep çevresini işgal etmişler fakat millî kuvvetlerin direnmesi karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Esasen Fransızlar Birinci Dünya Savaşına yalnız anavatanları için girmişlerdi. Almanya ile Versailles (Versay) Antlaşması imzalanmıştı. Fransızların başlıca amacı bu antlaşma koşullarını uygulamaktı. İngilizler, Fransızların Avrupa'daki siyasetini desteklemediği gibi, Yunanlıları da kendi çıkarları için Türklere çarpıştırıyorlardı. "Sevr Antlaşması"ndan önce, Fransa ile Ankara arasında, bir mütareke yapıldı (30 Mayıs 1920) . Bu mütarekenin birtakım siyasî faydaları olmuştur. Mütareke için Fransız Hükümetinin Ankara'ya başvurması, İstanbul Hükümetini değil, Millî Hükümeti tanınması demektir. Büyük Millet Meclisinin ilk diplomatik belgesi budur.

Sakarya Savaşından önce bakanlardan Franklin Bouillon (Franklen Buyyon) u Ankara'ya göndermişti. Franklen Buyyon ile yapılan görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal yönetmiş ve Franklen Buyyon'a Misak-ı Millînin kabulünü teklif etmiştir. Fakat Franklen Buyyon, "Sevr Antlaşması"nın mevcut olduğunu, Misakı Millî'yi tanımağa yetkili olmadığını ileri sürerek teklifi reddetti. Fransızlar, Yunan ileri hareketinin başlayacağını bildiklerinden savaşın sonunu bekliyorlardı. Sakarya Savaşı sonunda Türk gücü ve Türk dâvasını anlayan Fransız Hükümeti, Ankara Antlaşmasını imzaladı (21 Ekim 1921).

⁵¹ Gönübol-Sar, a.g.e., s.40.

⁵²Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s.371 vd.

Ankara Antlaşmasına göre:

1- Bu Anlaşmanın imzasıyla Türkiye ve Fransa arasında savaş sona erecekti.

2- Fransızlar Güney Cephesinden kuvvetlerini çekeceklerdi.

3- İskenderun bölgesi (Hatay) Fransızlarda kalacak, fakat çoğunluğu Türk olan bura halkı kültür alanında özgürlüğünü koruyacak, Türkçe resmî dil olacaktı.

4- Ankara Anlaşmasının 9. maddesine göre: Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Beyin büyük babası olan Süleyman Şah'ın türbesinin bulunduğu "Caber Kalesi" (Türk mezarı), Türkiye sınırlarından 100 km. kadar uzakta, Suriye toprakları içinde olmasına rağmen, orası Türk toprağı sayılmış, burada asker bulundurmak ve bayrak çekmek hakkı Türkiye'ye verilmiştir.

Anlaşmanın imzalanması sırasında Türk delegesi Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillon'a, İskenderun ve Antakya bölgesi halkına Türk Bayrağı'nı ihtiva eden özel bir bayrak kullanma hakkının verilmesini istedi ve bu istekleri kabul edildi.

Bu antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulmuş bulunan İtilaf bloğu parçalandı. Versay'da kendisini desteklemeyen ve Almanya'ya yumuşak davranan İngiltere'ye kızan Fransa Türkiye konusunda İngiltere'ye oyun oynuyor ve tek başına hareket ediyordu. İngiltere bu antlaşmayı hayret ve dehşet ile karşıladığını gizlemedi. Fransa Türk cephesinde 60-70.000 asker beslemek ve Türklerle savaşmaktan kurtuluyordu. Bu antlaşma yalnızca Güney Doğu Anadolu için imzalanmakla beraber, Fransa gibi büyük bir Avrupa devletinin Türkiye'yi ve Misak-ı Milli'yi resmen tanıması bakımından çok önemliydi. Fransız desteğini yitirdikleri için Kilikya üzerindeki Ermeni hayalleri yıkıldı. 130.000'den çok Ermeni Suriye'ye, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a göç etti. Doğu Anadolu'da da 300.000 kadar Ermeni, Ermenistan'a göç etti.

Bu antlaşmanın Türkiye'ye siyasi yararlarının yanı sıra, askeri bakımdan da büyük yararı oldu. Bu cephenin tasfiyesi ile Türkiye güneyini de güvenceye aldı ve buradaki askerlerini Batı cephesine taşımak olanağı buldu. Fransızlar bölgeyi boşaltırken Türkiye'ye satış ve hibe yoluyla bir miktar silah, cephane bıraktılar.

Bu antlaşma ile Hatay Fransa'ya bırakılmakla Misak-ı Milli'den ikinci ödün verildi. Batum'dan sonra Hatay yitiriliyordu. Fakat o günün koşulları altında elde edilen büyük kazançtı. Çünkü Türkiye iki büyük cepheyi tasfiye etti. İki büyük ülke tarafından resmen tanındı. Kaldı ki Hatay üzerinde Türkiye haklarından vazgeçmeyecekti. 1923 yılında Adana'ya gelen Atatürk, burada kendisini siyah bayrakla karşılayan Hatay temsilcilerine "40 asırlık Türk yurdu yabancı eline bırakılmaz." diyerek kurtuluş için söz vermiş ve sözünü 15 yıl sonra yerine getirmiştir.⁵³

⁵³ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Ün. Basımevi, 1986, s. 291-293

Abstract

France is one of the state that competed with the Ottoman Empire both in the First World War and National Struggle, respectively. France who had considerable interests in the Ottoman Empire invaded some part of Anatolia after Armistice of Mudros Agreement. However France was frayed by power Turkish national struggle and Turkey policy of France was changed since the spring of 1920. After Sakarya War, France signed the Treaty of Ankara with Turkish Grand National Assembly and as a result of this agreement France withdrew from Anatolia.

Keywords: First World War, National Struggle, France, France's National Interests, Turkish-French Relations, Treaty of Ankara.

Kaynaklar

- AKBIYIK, Yaşar, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Ankara, 1990.
AKBIYIK, Yaşar, *Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız Ermeni Münasebetleri*, Ankara, 1989.
AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara, 1988.
AMSTRONG, Bozkurt, İstanbul, 1955
ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara, 1998.
AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Ün. Basımevi, 1986, s. 291-293
AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C:III, İstanbul, 1995
BELEN, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
BUDAK, Ömer, *Fransa'nın Anadolu Üzerindeki Siyasi, Ekonomik, Kültürel ve Jeopolitik Çıkarları (1918-1924)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1995.
Cevdet Paşa Tarihi Seçmeler, Haz. Sadi Irmak-Behçet Kemal Çağlar, MEB Yay., İstanbul, 1973
GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem Sar, "1919-1939 Dönemi", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara, 1996
KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C.I, Sadeleştiren: Faruk Özerengil, İstanbul, 1975.
KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.5., Ankara 1994.
KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul, 1990.
KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul, 1989.
KODAMAN, Bayram, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", *Türkiye'nin Sorunları Semp.(Dün-Bugün-Yarın)*, T.T.K. Yay. Ankara, 1992.
KUTAY, Cemal, *Bilinmeyen Tarihimiz*, III.Kitap, İstanbul, 1974
LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1998.
ÖZÇELİK, İsmail, "1915'te, Urfa'da Ermeni Olayları ve İsyanı", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 11, Ağustos 1986, Sayı.21
ÖZÇELİK, İsmail, "Milli Mücadele'de Urfa'da Ermeni Fransız İşbirliği ve Bir Ermeni Doktorunun Amerika'dan Gönderdiği Mektup", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl.12, Şubat 1987, S.22.
ÖZÇELİK, İsmail, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi*, Urfa, K.B. Yay., Ankara, 1992
ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Ankara, 1981.
SİPAHİ, Çataltepe, *19.Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*, İstanbul, 1997.
SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1995
SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasisi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara, 1964
Türk İstiklal Harbi (1919-1921), VI., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
Türk İstiklal Harbi I, (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, C.IV., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
YAVUZ, Bilge, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994.